

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto Istorijos fakultete

OKUPUOTOJI LIETUVA ŠALTOJO KARO FRONTE

Apie Ingos Zakšauskienės daktaro disertaciją „Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą 1950–1990 metais“ ir jos gynimą

Kalba „Laisvosios Europos“ radijas. Pranešame, kad 2015 m. vasario 20 d. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete vyko Ingos Zakšauskienės disertacijos „Vakarų radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą 1950–1990 metais“ gynimas. Susirinkusi garbinga auditorija iš klausė disertantės pristatymą, komisijos pagyras ir pastabas, atsakymus į jas ir po pertraukėlės, kurios metu komisija balsavo, jau plojo ką tik humanitarinių mokslų daktare tapusiai Ingai Zakšauskienei. Galbūt panašiai kokiais 1960 m. žinią į Lietuvą būtų pranešusios radijo bangos.

Ši disertacija buvo pirmoji, Istorijos fakultete ginama pagal naują tvarką, kai nėra oficialių oponentų, o savo kritiškas pastabas pasako ir raštiškai pateikia visa komisija. Šį kartą ši garbinga ir atsakinga dalia teko pirmininkui prof. dr. Šarūnui Liekiui ir nariams prof. dr. Zenonui Butkui, dr. Sauliui Grybkauskui, doc. dr. Aurimui Švedui ir doc. dr. Vygantui Vareikiui. Komisija plati ne tik geografiniu (dirbantys Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje), kryptių (socialinių ir humanitarinių mokslų), bet ir tematinio lauko (nuo politikos, diplomatijos iki istoriografijos bei sovietinės nomenklatūros tyrėjų). Toks plotis nekėlė abejonių komisijos kompetencija, be to, žadėjo įvairiapusę diskusiją. Komisijos tarpdiscipliniškumas atspindi ir pačios disertacijos tematinį, disciplininį plotį. Matyt, ne vel-

tui komisijos pirmininkas pabaigoje pažymėjo, kad svarstyta disertacija turi didžiulį potencialą tapti tarpdisciplinine knyga.

Komisijos pirmininkui pradėjus gynimo procedūrą, į tribūną buvo pakviesta kaip visada elegantiškai atrodanti disertantė, kuri pristatė savo darbą, jo tikslus ir turinį. I. Zakšauskienė kėlė du pagrindinius tikslus: ištirti, kaip JAV radijo transliacijos į sovietinę Lietuvą atspindėjo JAV užsienio politiką Lietuvos atžvilgiu ir išanalizuoti radijo programų santykį su visuomene ir sovietų valdžia. Pasiėkti šiuos tikslus leido išsami archyvinės medžiagos, kurios dauguma yra JAV, analizė. Dažnos kelionės į Vašingtoną, taip pat Stanfordo universitetą buvo vaisingos, ir tai matyti iš gausios naujos empirinės medžiagos.

Disertantė tyrinėjimo objektu pasirinko Vakarų užsienio politikos įgyvendinimo priemones, taikytas sovietų Lietuvos atžvilgiu, pasireiškusias per radijo transliacijas. Šių priemonių analizė buvo atliekama dviem pjūviais: 1) apžvelgiant JAV radijo transliacijas, kaip užsienio politikos priemonės, taikymą; 2) analizuojant ir įvertinant užsienio radijo transliacijas, skirtas būtent sovietų Lietuvai. Kalbant konkrečiau, I. Zakšauskienė savo tyrime pasirinko analizuoti tik JAV radijo transliacijas ir tik „Amerikos balso“, „Laisvosios Europos“

(toliau LER) bei „Laisvės“ radijų (toliau LR) transliacijas. Tokį pasirinkimą autorė argumentuoja tuo, kad tik šios JAV vyriausybės finansuojamos stotys rengė laidas specialiai Lietuvai. Ir nors Vatikano radijas taip pat rengė laidas lietuvių kalba, šioje disertacijoje jos neanalizuojamos, nes buvo skirtos tikslinei, katalikų, auditorijai, be to, iki 1967 m. dėl techninių kliūčių šis radijas laidas į Lietuvą transliavo nereguliariai.

Žinoma, tema plati, tad siaurinti buvo būtina. Net taip susiaurinus objektą, buvo gautos labai plačios išvados (dešimt punktų), kurios ne tik išaiškina JAV vyriausybės veiklą inicijuojant programas, pačių radijo stočių veiklą, taip pat išeivijos vaidmenį, bet ir pagilina mūsų žinias apie radijo transliacijų įtaką sovietų Lietuvos visuomenei. Autorė nustatė, kad, palyginti su kitais SSRS regionais, sovietų Lietuvos gyventojai buvo imlesni ir jautresni informacijai iš Vakarų, todėl ir radijo laidų poveikis jiems buvo stipresnis, visų pirma rodantis, kad Vakarami nepripažįsta sovietinės aneksijos teisėtumo. Transliacijos taip pat skatino pasyvias antisovietines nuotaikas ir neatitrūkti nuo pasaulio gyvenimo realijų bent informacinėje erdvėje. Pagrindiniai „priešiškų balsų“, kaip juos įvardijo valdžia, klausytojai buvo jaunimas, taip pat vidutinio amžiaus išsilavinę miestiečiai. Su tuo susijusios ir valdžios reakcijos į transliacijas, pasireiškusias ne tik jų slopinimu, bet ir ideologinio auklėjimo stiprinimu vidurinėse ir aukštosiose mokyklose. Šios priemonės ne tik nedarė reikiamo poveikio, bet ir dar labiau toolino dalį jaunimo nuo jiems beprasme buvusios ar tapusios ideologijos ir savotiškai skatino norą pažinti vakarietišką kultūrą.

Visa tai rodo šią temą esant JAV ir SSRS konfrontacijos dalimi. Be to, neįmanoma nepastebėti temos aktualumo šiandienės geopolitinės situacijos fone. Taip teigė pirmasis kalbėjęs komisijos narys Z. Butkus. Įvairiais skaičiavi-

mais, šiandien Rusijos valstybine oficialia informacija minta apie 80 proc. Rusijos visuomenės. Anot profesoriaus, jie visiškai nenori alternatyvios informacijos, o to nebuvo Šaltojo karo metu, kai dalis visuomenės, ypač Lietuvoje, noriai klausė „užsienio priešišku balsų“. Šie ir buvo sukurti, kad „blogio imperijos“, kaip ją gerokai vėliau įvardys JAV prezidentas R. Reaganas, gyventojai turėtų informacijos apie jų šalyje vykstančius procesus, kuri oficialiosios žiniasklaidos buvo slepiama. Aišku, svarbus buvo ne tik informacijos baltųjų dėmių naikinimas, bet ir alternatyvos oficialiai informacijai (propagandai, dezinformacijai) pateikimas.

Z. Butkus kaip pagrindinį šio darbo pranašumą įvardijo nuosekliai išanalizuotą JAV valstybės departamento veiklą radijo transliacijų atžvilgiu, remiantis jų dokumentais. Tai išties didelis disertantės nuopelnas, leidžiantis kalbėti ne tik apie naujus kiekybinius, bet ir kokybinius pasiekimus. A. Švedas pabrėžė, kad pastaruoju metu sovietikos tyrimai įgauna didesnę kokybinį svorį, tampa tarptautiškesni. Be to, atsiranda gebėjimų į tiriamą objektą žvelgti iš šalies. A. Švedas kaip pagrindinius disertacijos pranašumus nurodė Lietuvos okupacijos ir laisvinimo problemos analizę iš tarptautinio konteksto. Kaip didelis pranašumas įvardytas ir tradicinio Šaltojo karo tyrimams būdingo požiūrio per konfliktinę – karinę prizmę atsisakymas, kai „pametama“ visuomenė. Disertacijoje daug dėmesio skiriama visuomenės reakcijai į įvykius, jos požiūriui ir panašiai.

S. Grybkausko esminė pastaba buvo, kad disertacijoje neįžengta į informacinio karo analizės lauką. Panašią pastabą pasakė ir V. Vareikis, pridėjęs, kad trūksta ir informacinio karo tyrimų aptarimo. Disertantė atsakė, kad informacinio karo prieiga – tik vienas iš metodų, kuris šiuo metu populiarus, bet ne vienintelis ir tikrai ne viską paaiškinantis. Be to, ir pati informacinio karo sąvoka yra abejotina, jei

susitelkiame į visuomenę ar pavienius žmones. Karus kariauja valstybės, o informaciją gauna žmonės, kurie ja arba patiki, arba ne, tačiau atsakyti atgal negali (bent negalėjo Šaltojo karo metais).

Kiti komisijos nariai atkreipė dėmesį, kad per mažai taikomas interviu metodas. Tačiau bene svariausia pastaba nuskambėjo iš A. Švedo lūpų. Ji susijusi su mažu *homo sovieticus* tyrimų panaudojimu, nes šiuose tyrimuose galėjo atsiskleisti svarbus disertantės keltas klausimas, kaip ir kiek radijas galėjo veikti sovietiją. Be to, šiuos klausimus net galima apversti ir klausti, kiek sovietams Vakarų radijo transliacijos galėjo būti naudingos bauginant visuomenę.

Pastabų nebuvo gausu, į jas disertantė be vargo atsakė, tad komisijos nariai vienbalsiai disertaciją vertino teigiamai, kaip minėta, gyrė

už šaltinių gausą. Disertacijos vadovas doc. dr. Algirdas Jakubčionis teigė, kad ginamą disertaciją dar iki gynimo skaitė ir vertino apie 20 žmonių. Kaip to reikalavo naujoji gynimo tvarka, disertantė perėjo „tris skaistyklas“: Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros, Istorijos fakulteto Doktorantūros komiteto ir esamo gynimo. Tad, vadovo teigimu, nelieka abejonių, kad po tokių vertinimų disertacijos svoris išlaiko bet kokią krūvį.

Komisijos narių pasisakymo pabaigoje nuskambėjusi V. Vareikio frazė, kad disertantė tikrai verta „pakilti aukščiau akademinės hierarchijos laipteliu“, viską puikiai apibendrina. Belieka pasidžiaugti dar vienu indėliu į Lietuvos laisvinimo bei sovietų Lietuvos tyrimus ir tikėtis, kad šis indėlis išvys dienos šviesą knygos pavidalu ir pelnytai integruosis į Lietuvos istoriografiją.

Marius Ėmužis